

Paul E. Werkman, *'Laat uw doel hervorming zijn! Facetten van de geschiedenis van het Christelijk Nationaal Vakverbond in Nederland (1909-1959)* (Hilversum: Verloren 2007) 402 p. ISBN 9789065509833. Tevens verschenen als proefschrift aan de Vrije Universiteit Amsterdam 2007.

Het komt niet veel voor, maar Paul Werkman maakte gebruik van de mogelijkheid om op artikelen te promoveren. Acht artikelen over de periode 1987 tot en met 2006 plus een nog niet eerder gepubliceerd stuk vormen zijn boek over het CNV in de eerste vijftig jaar. Het is ook een overzicht van twintig jaar Werkman als historicus over het CNV. Een proefschrift als oeuvreprijs als het ware. Werkman heeft zijn artikelen stilistisch bewerkt, de literatuur is geheel bijgewerkt en de artikelen zijn van samenvattingen en conclusies voorzien. Vooral dit laatste is aangenaam. Werkman toont zich in deze toevoegingen uitgesprokener en kritischer. Alsof hij nu durft te zeggen wat hij eerder alleen nog dacht. Deze bewerking ondervangt echter niet de vele doublures – het grote nadeel van een bundeling van artikelen.

Het grote voordeel is het overzicht dat over vijftig jaar CNV verkregen wordt. Duidelijk wordt hoezeer de geschiedenis van het CNV het verhaal is van een worsteling met de moderne wereld aan de ene kant en een ontworsteling aan de greep van de orthodox-protestanten aan de andere kant. In het eerste hoofdstuk laat Werkman zien hoe de archaïsche gedachten over de samenwerking tussen 'heer en knecht' moeizaam spoorden met de werkelijkheid van die tijd. Maar een protestant laat de Bijbel niet makkelijk los. De aan het Bijbelboek Spreuken ontleende gedachte ('Rijken en armen ontmoeten elkander, de Heere heeft hen beiden gemaakt') werd desalniettemin gekoesterd. Nadat de werkgevers en werknemers organisatorisch uit elkaar gegaan waren, kwam de gedachte in 1937 weer terug in de oprichting van het Convent van Christelijk-Sociale Organisaties, waar beiden zonder gevaar met elkaar in gesprek konden blijven.

Deze volharding van de protestanten komt terug in de wrijvingen tussen de vakbeweging en de protestantse orthodoxie. Met religieuze ijver storten de predikanten zich in de discussies over het bestaansrecht van de vakbeweging. Zij was een aantasting van de door God gegeven samenleving. Het overwegend conservatieve protestantse deel van Nederland zat niet te wachten op de georganiseerde arbeiders, die als nieuwe macht vrees inboezemden. Om die reden werd eerst het stakingsrecht en later de medezeggenschap van de arbeiders betwist. Op praktisch dezelfde Bijbelse gronden die de tegenstanders hanteerden, wisten de voorstanders te betogen dat de vakbeweging binnen de bestaande verhoudingen wel degelijk bestaansrecht had. Hoewel aan de integriteit van de discussianten niet getwijfeld hoeft te worden, is duidelijk dat achter de religieuze debatten zich in wezen een strijd om de macht afspeelde, een gevecht tussen de oude en nieuwe maatschappelijke orde. Het waren debatten die als een molensteen om de nek van het CNV hingen; de belangenbehartiging werd er uiterst moeilijk door gemaakt. Soms krijgt men de indruk dat het CNV een gehandicapte vakbeweging is.

Neem het grote ideaal van het CNV – Werkman noemt dit het hoofddoel van het CNV (p. 136) – de Publiekrechtelijke Bedrijfsorganisatie. De tijd om rustig aan de realisering van dit ideaal te kunnen werken kreeg de christelijke vakcentrale niet. De antirevolutionaire huisfilosoof Herman Dooyeweerd nam op felle wijze stelling tegen deze, in zijn ogen gevaarlijke dwalingen van de protestantse leer. Medezeggenschap van arbeiders was een aantasting van de eigendomsrechten en van de gezagsverhoudingen zoals die door God bedoeld waren. Voor het CNV was de oplaaierende discussie

een bittere pil. Meegaan met Dooyeweerd betekende het lang gekoesterde ideaal prijsgeven én zich isoleren van de andere vakcentrales, afwijzen hield conflicten in eigen kring in. Niet alleen binnen de protestantse zuil, want de dooyeweerdiaanse invloeden waren ook in de CNV gelederen doorgedrongen. Dit laatste verklaart waarom de anti-revolutionaire filosoof, die buiten de ARP geen volgelingen kende, het CNV zolang in gijzeling kon houden. Het CNV hinkte naar de PBO.

De PBO is voor Werkman het bewijs dat het CNV maatschappelijke hervormingen niet uit de weg ging om de positie van de arbeiders te verbeteren. En dus schrijft hij in de Nabeschouwing (p. 313) dat zijn boek afrekenet met de opvatting dat het CNV niet heeft bijgedragen aan de bevrijding van de arbeidersklasse en zich wel degelijk een vakbeweging mag noemen. Maar is dit geen achterhaalde stelling? Zijn er nog serieuze wetenschappers die het CNV in zijn eerste vijftig jaar willen omschrijven als een 'naar binnen gerichte godsdienstige vereniging'? Door deze stelling zo'n prominente plaats te geven (tot op de achterflap toe) overstemt hij zich een beetje. Werkmans proefschrift is toch een boek geworden waarin het gaat om de ontwikkeling van het christelijk-sociale gedachtegoed binnen de protestants-christelijke zuil. Het gevolg is een boek over de arbeidersbeweging waarin geen (christelijke) arbeiders te zien zijn, waarin niet één staking voorkomt of voorbeelden van sociale strijd die verbetering van het lot van de arbeiders tot doel had. In die zin haalt Werkman het bewijs voor zijn stelling voornamelijk uit de intenties van het CNV.

Arno Bornebroek

NIOD

Detlef Pollack en Jan Wielgoths (eds.), *Dissent and opposition in Communist Eastern Europe. Origins of civil society and democratic transition* (Aldershot en Burlington: Ashgate, 2004) 275 p. ISBN-10 0754637905

Vergelijkend onderzoek naar de voormalige communistische landen in Oost-Europa is gestaag in opkomst. Maar zelden wordt daarbij zo'n breed terrein bestreken als in *Dissent and opposition in Eastern Europe*, dat hoofdstukken over Polen, Tsjechoslowakije, Hongarije, Oost-Duitsland, de Sovjet-Unie, Estland, Roemenië, Bulgarije, Kroatië en Slovenië bevat. De bundel is samengesteld door Detlef Pollack en Jan Wielgoths, twee Duitse sociale wetenschappers die naam hebben gemaakt met vernieuwend onderzoek naar oppositiebewegingen in Oost-Duitsland. Pollack en Wielgoths passen theorieën en begrippen uit het onderzoek naar westerse sociale bewegingen toe op oppositiebewegingen tegen het communisme. Zo hopen ze een scherper beeld te krijgen van de sociale en politieke factoren die ontstaan, ontwikkeling en uitstralingskracht van zulke bewegingen kunnen verklaren. Voor deze bundel hebben ze tien auteurs uitgenodigd deze aanpak ook bij andere landen dan de DDR in de praktijk te brengen. Daarmee willen ze niet alleen de verschillen tussen de diverse communistische landen verhelderen, maar ook wat licht werpen op enkele sleutelvragen uit het onderzoek naar oppositie tegen het communisme: wat voor rol speelden de oppositiegroepen in communistische samenlevingen en wat is hun bijdrage aan de ineenstorting van het communisme geweest?

Deze ambitieuze opzet komt niet helemaal uit de verf. Veel hoofdstukken zijn vooral informatief en bestaan uit een overzicht van de geschiedenis van oppositie in het desbetreffende land, een korte introductie op de belangrijkste historiografische